

Juhani Martikainen 2006

Herrnhutismen en viktig bakgrundsfaktor till senare väckelserörelser i Sverige och Finland

Inledning

Efter det att jag hade lagt studietidens kyrkohistoria på hyllan var namnet Zinzendorf och begreppet herrnhutism för mig länge som något i den grå forntiden och som aldrig återkommer. Men plötsligt en dag hamnade jag rakt in i denna förmenta forntid. När jag kom med på predikoresor till Estland som anordnas av Svenska lutherska evangeliföreningen i Finland, fick jag bevittna hur herrnhutismen allttjämt finns som andlig aktiv rörelse, numera visserligen i blygsam omfattning. Jag blev genast intresserad och försökte få reda på mera. När jag sen en tid därefter blev tillfrågad om jag ville hålla ett föredrag om herrnhutismen, då blev det också allvar med mitt sökande. På det sättet kom denna uppsats till stånd. Den var först tänkt bara som en orientering i ämnet för mitt eget bruk. Men ju mer jag har insett herrnhutismens betydelse för vår tids andlighet, och när jag märker hur lite vi numera vet om våra andliga rötter, desto angelägnare ser jag det vara att också delge andra något om detta.

Uppsatsen är visserligen bara ett hopplock om herrnhutismen sedd ur olika synvinklar, historiskt och läromässigt, allt hämtat ur andras arbeten. Den gör inte anspråk på att vara vetenskaplig. Det finns många luckor, både kronologiskt och geografiskt sett. Men det som jag har tagit med ger förhoppningsvis ändå en tillräckligt tydlig bild av rörelsen. Jag har tagit det lite grundligare med sådant som kan ha haft att göra med den evangeliska rörelsen i Finland, eftersom den är mig närmast.

Bakgrunden till den herrnhutiska rörelsen

Den andliga brand som flammade upp i Böhmen på 1400-talet genom **Jan Hus** fick konsekvenser för hundratals år framöver i många länder. Väckelselågan i Böhmen slocknade inte utan levde vidare under Martin Luthers tid, och 200 år därefter flammade den upp igen i början av 1700-talet med ännu större intensitet genom greve Zinzendorf och husitiska flyktingar från det katolska Böhmen och Mähren, ungefär nuvarande Tjeckien.

Jan Hus föddes som bondson i Mähren cirka 1370, studerade teologi i Prag och avancerade snabbt till rektor för universitetet. En av hans vänner, Hieronymus av Prag, hade med andra studenter varit i Ox-

ford och förde med sig hem en mängd av Wycliffes skrifter. Jan Hus inspirerades av Wycliffes analys av den katolska kyrkan och stärktes i sin egen övertygelse. Han predikade frimodigt sina reformationsidéer på tjeckiska och vann starkt understöd bland de tjeckiska studenterna i Prag. Det utvecklade sig till något av en folkrörelse, som blev särskilt kraftig genom att den sammanföll med en nationell strävan till frigörelse från Rom. Det kom till en direkt brytning med påvedömet, och därvid blev Hus anklagad för kätteri och påven skrev ut stora bannet mot honom. De påvliga skickade en kallelse till Hus att komma till konciliet i Konstanz 1414 för att förklara sig. Han fick kejsarligt lejdebrev och for iväg. Men väl ditkommen blev han lurad i en fälla. Han fängslades, dömdes och brändes på bål.

Den sålunda uppkomna kyrkostriden och folkresningen mot Roms överhöghet utvecklades till bittra strider mellan tjeckernas och påvedömetts armeer. Tjeckerna stod emot påvens styrkor under 200 år ända till 1620, då habsburgarna intog landet och återställde den katolska kyrkan. Men husiterna gick inte att utplåna, lika litet som den tjeckiska nationalkänslan och språket. (*Kyrkpressen 10/2006, Risti Vägi 98/2*)

Den katolska överhöghetens förföljelser gentemot husiterna i Mähren resulterade i att ett antal av dem flydde till den lutherska sidan. En del av dessa fick en fristad på greve Nikolaus Ludwig von Zinzendorfs gods Berthelsdorf i Oberlausitz, där denne år 1722 grundade en liten hantverkarkoloni. Denna koloni fick namnet Herrnhut (Herrens beskydd). Av dessa flyktingar tillsammans med Zinzendorfs meningsfränder och diverse andra som sökte sig en fristad hos honom bildades det herrnhutiska Brödrasällskapet. Sällskapet omfattade en luthersk, en reformert och en husitisk avdelning. Det som förenade dessa teologiskt divergerande grupperingar var dels den gemensamma övertygelsen om bibelns auktoritet, vilket betydde ett gemensamt oppositionsförhållande mot den katolska kyrkan, och dels en kraftig betoning av de troendes beroendeförhållande till Kristi person och därigenom också till varandra.

Nikolaus Ludwig, riksgreve von Zinzendorf och Pottendorf, det herrnhutiska brödrasällskapets grundare och förste ledare, föddes 26.5.1700 i Dresden. Hans far var lutheran och hade av den orsaken tvingats fly från Österrike. Han blev minister i Sachsen men dog strax efter Nikolaus Ludwigs födelse. Modern gifte om sig och for till Berlin, men Nikolaus Ludwig fick en god och kristlig uppfostran av sin mormor Katharina Henriette von Gersdorf, som hade pietistisk anstrykning. Av henne lärde han sig 'att umgås med Frälsaren', som han senare uttryckte sig. Vid 10 års ålder skickades han till skola i Halle, där han var i sex år. Han hade där pietisten August Herman Francke som lärare. Disciplinen

under Franche var sträng, och den livlige gossen Nikolaus råkade ofta ut för bestraffningar, vilket dock inte menligt påverkade hans andliga utveckling. I Halle fick han den första kontakten med missionen genom de missionärer som Franche skickade ut, och han fick till och med träffa döpta hedningar, vilket väckte hans intresse för missionens stora sak. Redan i Halle började han med det som senare blev en livsstil för honom. Han samlade omkring sig likasinnade kamrater för bibelläsning och bön.

Efter Halleperioden ville emellertid hans mor och särskilt hans förmyndare Otto Christian von Zinzendorf 'återföra ynglingen till den rätta tron', den lutherska ortodoxin, och skickade honom därför till högskolan i Wittenberg för att studera juridik. Men juridikstudier var inte hans intresse. Under sin fritid från juridiken studerade han teologi, uppehöll kontakt med teologer och samlade studenter omkring sig för gemensam uppbyggelse. De skarpa motsättningarna mellan pietister och ortodoxa irriterade honom, varför han, ivrig som han var för sina idéer, försökte sig på att överbrygga klyftorna mellan dem. Naturligtvis strandade försöket.

Hans från ortodoxisk praxis avvikande tankar och företag blev snart omtalade, och hans familj fann det pinsamt. Därför sände man honom efter tre års studier ut på studieresor i Europa, närmast till Holland och Frankrike. Under dessa resor, som räckte ett år, fick han kontakt med representanter för såväl katolska präster som reformerta. I Holland var han imponerad av hur man där kunde hålla fred mellan olika konfessioner. Detta stärkte honom i hans ekumeniska tankar.

Denna resa var också ett tillfälle för honom att söka sig en livskamrat. Efter ett par misslyckade försök fann han en sådan i Erdmuthé Dorothea, grevinna Reuss, syster till hans gode vän Henrik den XXIX, greve Reuss i Ebersdorf i Thüringen.

Zinzendorf var med i Köpenhamn när hans kusin kröntes till konung av Danmark och hyste då förhoppningar om att bli erbjuden en statlig tjänst hos honom, men någon kallelse kom inte. I stället blev han år 1721 justitieråd i Dresden, ett obetalt hedersuppdrag för ståndspersoner. Bredvid den sysslan hade han gott om tid för det han egentligen ville göra, samla människor kring Guds ord. Han utgav en tidskrift för att försöka väcka de andligen sovande bildade i Dresden. Men 1722 köpte han godset Berthelsdorf av sin mormor. Förvaltandet av detta och styrandet av den därtill hörande församlingen tog en stor del av hans tid i anspråk, och 1727, när den herrnhutiska nybyggerverksamheten på godsets ägor hade bekymmer lämnade han Dresden för gott. Samma år grundade han det herrnhutiska Brödrasällskapet. I januari 1733 tvingades han i landsflykt från Sachsen och Herrnhut. Han var då ganska sjuk-

lig, men han använde likväl tiden till att resa omkring och förkunna evangeliet. Utvisningen återtog 4 april. Följande år fick han tillsammans med den herrnhutiska församlingen en helt ny klarsyn ifråga om evangeliet, vilket inspirerade honom att slå in på den prästerliga banan. Han avlade teologexamen i Strahlsunds lutherskt ortodoxa fakultet och insattes i ämbetet i Württemberg. Någon fast tjänst fick eller tog han dock icke. Han hade nog med sina egna förkunna- och ledarprojekt.

Han fick sin prästvärdighet i tid för att kunna ta emot biskopsämbetet över den herrnhutiska gemenskapen 1737. Men 1741 lämnade han detta ämbete på grund av en förestående amerikaresa. 1760 blev Zinzendorf åter svårt sjuk. Han hade redan tidigare under flera perioder haft besvär med lungorna. Denna gång tog hans krafter mot sjukdomen slut och han slöt ögon i tron på sin Frälsare den 9 maj samma år. (*Bayer, Beyreuther, Risti Vägi 1/2000*)

Zinzendorf bedrev under loppet av sitt liv omfattande publicistverksamhet, bl a utgav han en egen katekes (*Gewisser Grund*), Franches och Johann Arndts predikosamlingar, den Ebersdorfiska bibeln, Berthelsdorfs sångbok med 991 sånger, traktatlitteratur och en tidskrift. (*Kirchenlexikon, Kirche-Chemnitz, Risti Vägi 1/2000*)

Zinzendorf var mera en organisatör än en teologisk tänkare. Till sin personliga karaktär var han viljestark men också häftig och otålig. Han for ofta ut i osakliga tillvitelser mot sina motståndare både muntligt och skriftligt. Därmed gav han bekymmer och arbete åt andra att ställa tillrätta vad han förorsakade i form av missförstånd och infekterade relationer. Han gjorde flera gånger själv sina planer om intet genom sin klumpighet. Därmed framstår emellertid så mycket tydligare den genom herrnhutismen nästan explosionsartade utvecklingen av missionsarbetet som ett Guds verk. (*Lundbye*)

Herrnhut

En från Mähren härstammande timmerman vid namn Christian David kom att spela en viktig roll för den kommande andliga utvecklingen på Herrnhut. Han var katolik och bekymrad för sitt andliga tillstånd. Han fick sina ögon öppnade för Jesus som Frälsaren och kunde inte låta bli att gång på gång med fara för sitt liv besöka sina hemtrakter med de sista ättlingarna av de Böhmska bröderna och berättas om frälsningen i Kristus. Den evangeliska väckelse som följde förorsakade nya förföljelser från katolikernas sida, och man sökte möjlighet att utvandra. David berättade detta för Zinzendorf, vilken gav sitt samtycke till att bereda flyktningarna plats på godsets ägor. 1722 började man uppföra hus på

Hutbergets sluttnig. Zinzendorf förklarade själv namnet Herrnhut i en sång, 'Herrens vakt', av andra översatt med 'Herrens beskydd'. (ty. hut = hatt, men också vård, beskydd och vakt). Det var fattigdom och hårt arbete för dessa flyktingar, men de hade en fristad.

Emellertid spreds ryktet snabbt om denna fristad. Dit kom inte bara fler ättlingar till de Böhmska bröderna utan också lutheraner, reformerta och sekterister, människor från alla delar av Tyskland, som var på något sätt förföljda. Under fem år höll alla hårdnackat fast vid sin egen mening, och det hela hotade att bryta samman. Zinzendorf hade följt med läget med oro från Dresden och lämnade sin uppgift där för att ta sig an Herrnhut. Han lade fram ärendet för sin Herre. Sedan gick han från hus till hus och förehöll var on en två sanningar, vilka vi alla har gemensamt: 1. att alla är syndare och utan berömmelse inför Gud och 2. att alla behöver samme Frälsare, som har återlöst oss med sitt blod. För dem som kände sig fria från synder gjorde han klart, att de hade försummat brödrakärleken. Sedan bad han med var och en särskilt. Och spänningen lade sig. Zinzendorf utarbetade nu för Herrnhut en ordningsstadga i två delar, ena delen med ett borgerligt ordsreglemente, den andra delen med grundsatserna för en frivillig andlig sammanslutning. Därmed var lugnet på ett yttre sätt återställt, men det som blev den tändande gnistan för det stora missionsarbete som utvecklade sig från Herrnhut var en särskild händelse eller upplevelse som denna kolonis invånare erfor 13 augusti 1727. Man hade för första gången kommit överens om att fira Herrens nattvard gemensamt, och den skulle firas i Bertelsdorfs kyrka. Redan på vägen ditt förmärktes en förunderligt god stämning, och man bad varandra om förlåtelse. Den gemensamma syndabekännelsen och den därpå följande tillsägelsen om förlåtelse i Jesu namn samt Herrens måltid sammansvetsade dem till en enda församling, där de betygade varandra sin kärlek.

Efter den dagen var det en ny anda i hela Herrnhut. Denna utveckling fortsatte sedan i praktiken, så att man höll varandra som bröder och systrar. Man lämnade bort borgerliga grad- och rangordningar och tog vara på varandra på olika sätt. Man valde 12 äldste, som skulle sörja för medlemmarnas andliga hälsa. Detta ledde i sin tur till att det bildades olika grupper efter ålder, kön och civilstånd. Man införde fattigvårdens, sjukvårdens, lärarens och förmanarens ämbeten. Man införde kyrkotukt enligt anvisningarna i Matt. 18, dock mera som kärleksfull förmaning än bestraffning. Utom till söndagens gudstjänst samlades man också dagligen i de olika grupperna för att läsa bibeln och prisa Gud. Även barnen deltog i församlingslivet. Zinzendorf inrättade särskilda gudstjänster, sångstunder och kärleksmåltider

för dem. I kyrkan skulle de vara med på Änglarnas dag och vid julens barn gudstjänst. Det blev en glad och sjungande församling, vilket sedan genom tiderna har kännetecknat den herrnhutiska rörelsen. (Bayer)

Brödragemenskapen växer i omfattning

Inom landsregeringen i Kursachsen var man genom tidigare erfarenheter misstänksam mot nya företeelser. De skickade en undersökningskommission till Herrnhut. Denna konstaterade, att den herrnhutiska församlingen visserligen hade en avvikande kyrkoordning men dock var en gudfruktig församling med ren lära. Regeringen lät sig emellertid inte övertygas av detta utan utvisade greve Zinzendorf ur Sachsen 1732. Detta kändes naturligtvis som ett hårt slag både för honom, hans familj och brödrarförsamlingen, men det var Guds goda plan. Zinzendorf tog sina närmaste och trognaste med sig ut på missionsvandringar från stad till stad och från land till land. Så uppstod flera församlingar eller gemenskaper lika den i Herrnhut, vilka i sin tur kunde missionera. Dittills hade den herrnhutiska missionen alltid utgått från Herrnhut, men på grund av denna utvisning kom verksamheten att förläggas på en bredare bas. (Bayer, Beyreuther)

På grund av kurfursten August II:s död 4 april 1733 indrogs utvisningsbeslutet, men diasporaarbetet bland mähriska flyktingar och andra utanför Sachsen var då påbörjat.

I diasporan tog sig Zinzendorf an alla oberoende av deras kyrkliga bakgrund. I de större städerna var de väckta delade i två läger, dels kyrkliga och dels separatistiska. De mest fanatiska separatisterna avvek snart från Zinzendorf. Men det kunde ofta vara en brokig samling på hans möten och gudstjänster: I Amsterdam kom människor från hela 18 olika sekter till nattvarden. Zinzendorf själv uttryckte sig om det: "Vi vet säkert att de är befriade från alla irrläror." Så stark var hans tro på det enda nödvändiga, tron på Kristi offer för syndare.

Efter Zinzendorfs och Herrnhutförsamlingens nya syn och upplevelse av nåden i Kristus 1734 spred sig denna förkunnelse och åtföljande glada kristendom snabbt. Året därpå, under sitt korta uppehåll i Sverige i maj 1735, skrev Zinzendorf 'Sonderbaren Gesprächen', där han berättar om sin nya upptäckt och avslutar med en hänvisning till Luthers förklaring till andra trosartikeln.

16 april 1736 fick Zinzendorf meddelande om en ny utvisningsorder ur Sachsen. Men Zinzendorf var i varje fall ständigt på resande fot. Han fick Preussens mäktige kung Friedrich Wilhelm I på sin sida. Denne

förblev honom trogen och stödde honom till sin död. Zinzendorf köpte sig ett större hus i Berlin, närmast för familjens skull, och höll där en serie predikningar, vilka som tryckta fick stor spridning även utrikes. Samme Friedrich Wilhelm ville emellertid ha tummen på Zinzendorf, så att det inte skulle uppstå ohanterliga religiösa skismer i landet. Han förmådde så Zinzendorf att låta sig examineras beträffande sin lutherska tro och låta viga sig till biskop över sin rörelse. Vigningen skedde 20 maj 1737. Han biskopsämbete omfattade "Böhmen och Polen och annorstädes...", således gällde hans biskopliga ämbete inte uttryckligen Herrnhut som låg i Sachsen. På Zinzendorfs initiativ eller med hans medverkan grundades även utanför Herrnhut liknande samhällen, bland de större av dem Herrenhag, Wetterau och Gnadenfrei.

Mission

Zinzendorf hade försökt väcka sina herrnhutare till missionsintresse redan tidigare, men först efter deras gemensamma upplevelse i augusti 1727 blev missionstanken levande för dem. Den grupp som detta närmast gällde var ungarlarna. Dessa förberedde sig med allvar på olika sätt för uppgiften, bl a lärde de sig något lämpligt hantverk för att kunna försörja sig själv under färderna. Zinzendorf hade under sin resa till den danske kungens kröningsfest träffat en döpt neger från Västindiska öarna, vilken med bekymmer berättade om sina i hedendomen fångna bröder och systrar. Detta sammanträffande och även denne neger, kammar-tjänaren Antons personliga besök i Herrnhut, blev upptakten till att man beslöt sända ut två missionärer till Västindien. Två män anmälde sig för uppgiften. De gick först till fots 900 km till Danmark och fick sedan som skeppshantverkare följa med ett skepp över Atlanten till den danska kolonin på ön Sankt Thomas.

Efter utsändandet av dessa två första följde i rask takt mission i Sydamerika med början 1732, på Grönland 1733 samt i Sydamerika, på guldkusten, i Kaplandet i Sydafrika och bland Nordamerikas indianer 1735. Man gick till väga så att man alltid först försökte vinna några infödda 'förstlingar', som sedan kunde fortsätta arbetet. Zinzendorf själv var ytterst aktiv och färdades outtröttligt som evangelist, än som fattig gesäll och än som greve och biskop så som det för tillfället var möjligt och lämpligt. Han tog sig an alla som han mötte, fattiga landstrykare såväl som fint folk, och talade allvarligt med dem om Frälsaren. Till Riga i Livland vandrade han till fots och blev där satt i fängelse. Han företog också en resa till Västindien och till Nordamerika, där han missionerade bland indianerna. Han vandrade djupt in på

indianernas marker och möttes överallt av respekt och vördnad, t o m av den fruktade shawanoestammen.

1735 ansåg man att det behövdes en missionsbiskop. Man utsåg David Nitschmann till detta ämbete. Hans uppgift var att sköta enbart det som hörde till den yttre missionen.

Redan efter 25 år fanns herrnhutisk mission i 40 länder, en otrolig utveckling med tanke på att den ursprungliga herrnhutiska församlingen bestod av endast cirka 600 medlemmar.

Rörelsens utbredning i Norden och Baltikum

Zinzendorf hade på grund av sin släktskap med modern till Christian VI:s gemål grevinnan Sophie Christiane af Brandengurg-Culmbach kontakt med det danska hovet och företog 1731 en resa till **Danmark**. Vid den tiden hade pietismen hunnit bli delvis accepterad i kretsarna kring det danska hovet. Ett uttryck för detta var bl a en läroanstalt som man 1727 hade inrättat efter modell från Halle. Under sin två månader långa vistelse i Köpenhamn framlade Zinzendorf en i hast sammanställd plan angående upprättandet av ett särskilt universitet i evangeliets tjänst. Planen blev förkastad, men vid sina dagliga mötes- och sångstunder samlade Zinzendorf en betydlig skara väckta. Av dessa bildade Zinzendorf en mindre församling och insatte som dess ledare kungens lakej Nikolaj Heinrich Daniel och kadett Langhorn samt baronessan Sölenenthal. Zinzendorf höll brevlades nära kontakt med gruppen av väckta. Flera av hans skrifter, såsom katekesen och den herrnhutiska sångboken, användes flitigt. Men när två herrnhuterbröder på Zinzendorfs uppmaning försökte upprätta ett system enligt herrnhutisk modell med indelning av medlemmarna i 'kor' enligt ålder, civilstånd o d, mötte dessa starkt motstånd, och man beskyllde dem för att vilja införa ett nytt påvedöme. De två bröderna fick ändå till stånd att män och kvinnor höll skilda samlingar.

Emellertid kunde prästerskapet i allmänhet inte acceptera det nya. De beskyllde de väckta för att anse sig själva fullkomliga och ogillade kvinnornas separata bönestunder. Det började cirkulera lögnaktiga rykten om de väckta. Förtalet hade sin upprinnelse i den separatistiske fritänkaren Johan Conrad Dippels verksamhet. Denne hade försökt motarbeta ortodoxin och kallat i synnerhet den lutherska kyrkan för 'det fallna Babel'. Hans överdrifter lade man nu också pietismen och herrnhutismen till last. Baronessan Sölenenthal lyckades visserligen hålla kungen och drottningen underkunniga om sanningen, men förföljelserna antog allt grövre former med hjälp av tillskyndande huliganer som bl a upprepade

gångar stormade de väcktas samlingslokal. För att avstyra vidare oroligheter föreslog myndigheterna förbud för alla slag av samlingar utom kyrkan. Kungen skrev dock inte på detta plakat utan utfärdade i stället två mildare förordningar, vilka förbjöd lekmän att hålla bibelförklaringar. Möten med enbart bön och psalmsång förbjöds inte. Kungen själv var pietist och försökte så långt möjligt bilägga tvisterna. Utom av Zinzendorf själv besöktes Köpenhamn också av andra herrnhutiska predikanter, vilkas verksamhet bidrog till att motsättningarna mellan de religiösa grupperingarna ytterligare tillspetsades. Genom att Zinzendorf inte förstod att tydligt frånsäga sig allt samröre med dippelianismen vände hovet honom ryggen. En kommission tillsattes på kungens order för att utreda huruvida de väckta spred falsk lära. Under det att kommissionen arbetade anlände till Danmark ett skepp med från Sverige utvisade separatister. Dessa åstadkom en fullständig splittring av de väckta. Därefter ebbade samlingarna ut, och därmed hade Zinzendorfs och baron essan Solenthals strävanden organisationsmässigt sett runnit ut i sanden. Men herrnhutismens budskap hade hunnit slå rot hos folket och spred sig snabbt över landet. Dess budskap var evangeliskt befriande i jämförelse med pietisternas. Från och med 1736 började Herrnhut missionsarbete i Danmark. I Köpenhamn bildades en herrnhutisk 'societet', och några få år därefter fanns det i Köpenhamn en regelrätt herrnhutisk församling indelad i kor efter kön och ålder. Kungen själv kallade herrnhutarna 'en evangelisk-luthersk brödrakyrka'. Till spridandet av den herrnhutiska väckelsen i Danmark bidrog inte minst de teologiestuderanden som hade influerats av läran och sedan blev präster på sina orter. På grund av en del rent sekteriska och separatistiska förkunnares verksamhet förbjöds en tid alla utländska missionärer att komma in i landet. Men då började danskar i stället besöka Herrnhut. Efter Kristian VI:s död blev inställningen till herrnhutismens anhängare vänligare. 1771 erkändes deras sällskap som trossamfund med den augsburgska konfessionen som grund, och de fick tillstånd att anlägga en koloni, Kristiansfeld i Tyrstrup härad, enligt herrnhutiskt mönster. Samma år upphävdes förordningarna från 1744 och 1745 om begränsningar i mötesverksamheten. Den herrnhutiska rörelsens blomstringstid i Danmark inträffade under 1700-talets sista kvartal. År 1800 hade brödrakyrkans församling 700 medlemmar på Jylland, 300 på Fyn. Men redan i början av 1800-talet förmärktes en tillbakagång. Men rörelsen motstod i stort sett Hans Nielsen Hauges missionsförsök. (Lundbye)

I **Norge**, som den tiden bildade gemensamt rike med Danmark, hade det redan på 1730-talet bildats små celler av herrnhutare i flera handelsstäder. Statskyrkans förhållande till herrnhutismen liknade den i

Danmark. Man såg denna 'sektbildning' som ett hot mot kyrkans enhet. Christian VI:s förordningar om mötesbegränsningar gällde också Norge. Enligt dessa hade prästen ensam rätt att undervisa i Guds ord, och endast sådana andliga möten fick förekomma, där prästen var närvarande. Detta tolkades småningom till att prästen skulle underrättas. (Kasbo-Rygh)

Enligt den danske biskopen och herrnhutmotståndaren Hersleb fanns det år 1747 över 20 000 herrnhutanhängare i Norge-Danmark. Av norska orter nämner han Christiania och Bergen. När Hans Nielsen Hauge började sin förkunnarverksamhet övergick en del herrnhutanhängare till hans läger. (Lundbye)

Pietismen i **Sverige** var tudelad liksom i de tyska städerna. Det fanns både kyrktrogna och mera radikala, vilka ansåg kyrkan vara det fallna Babylon och ville separera. Men myndigheterna kunde inte skilja på dessa utan bekämpade dem. Därmed radikaliserades pietismen ytterligare i början av 1700-talet. Till detta kom, att en del av Karl den XII:s soldater som hade förts till Sibirien, hade där i fångenskapen upplevt en väckelse. Efter deras återkomst 1721 till sina respektive hemorter i Sverige uppstod också kring dem härdar av väckta. Kyrkliga och statliga myndigheter svarade med konventikelförbud, prosesser och sensur. Herrnhutismen nådde Sverige i detta skede då väckelser redan var på gång i riket och myndigheterna var irriterade däröver.

1727 fick Zinzendorf sin uppmärksamhet riktad på Sverige genom en Carl Henrik Grundelstjerna, sedermera Bergassessor, som var på studieresa i Herrnhut. Han kom till Herrnhut vid en tidpunkt när den andliga enigheten där var nära att bryta samman. Han ställde sig på Zinzendorfs sida och var honom behjälplig att återställa ordningen. "Sändebud" skickades till Sverige till stöd för väckelsen. Inte lång tid därefter började det komma besöksgrupper från Sverige och Finland till Herrnhut, vilka i sin tur hämtade med sig ny inspiration hem. Herrnhutarna sände sina budbärare ända upp i Lappland. På sin genomresa i Skåne 1735 kom Zinzendorf i kontakt med fyra från Herrnhut utsända, vilka hade Lappland som destination, men fortfarande höll på med att resa omkring och besöka väckelsekretsar. Zinzendorf tillsade dem strängt: "Ert dragande från stad till stad är just inget besök hos de arma lapparna... Dem ska ni lära och ta er an, som har varken överhet eller gudstjänst...där ska ni fånga människor." Att dessa utsändas verksamhet var nödvändig i Sverige och Finland förstod greven inte. (Beyreuther)

Zinzendorf själv besökte inte avsiktligt Sverige, reste bara via Skåne på väg från Danmark till sin följande destination. Han sammanträffade visserligen med

pietisten Murbeck i Malmö och biskop Andreas Rydelius i Lund, men hans korta visit lämnade inga märkbara spår. Hans besök hade dock noterats på högre ort, och man förbjöd honom att vistas i Sverige. Han hade dock redan lämnat landet, när han fick veta det. (*Öhrberg, Kirchenlexikon, Svenska kyrkans historia*)

Men södra Sverige och särskilt Skåne blev i alla fall snart ett starkt brohuvud för herrnhutismen. 1740 kom de herrnhutiska diasporaarbetarna Elias Östergren och Olof Björn till Malmö för vidare färd till Lappland. Östergren, som var skomakare, fick arbeta hos en skomakare och stannade i fem veckor och predikade och hade god framgång med sin evangelipredikan bland pietisterna i staden. Han lärde gentemot pietisten Murbeck att Kristi förlåtelse är det kristna livets utgångspunkt, inte ett väntande på egen andlig tillväxt. Östergren tog sedan vägen via Göteborg och Västergötland, där det i Främmostad uppstod en stark herrnhutisk väckelse.

Den traditionella ortodoxins anhängare gjorde visserligen livet surt för alla som allt för öppet förkunnade något nytt. Man tyckte att de inkräktade på den etablerade religiösa makten. Ända till cirka 1740 hade man hållit den pietistiska rörelsen stången genom att fångsla eller landsförvisa pionjärerna. Men när herrnhutismen kom var den annorlunda, en stillsam och praktisk fromhet, som delvis låg i linje med ortodoxin och kunde arbeta liksom inifrån. En man som utan att vara herrnhutare men genom sin närbesläktade förkunnelse beredde vägen för herrnhutismen var biskop Rydelius i Lund. Han undervisade teologiestuderandena vid universitetet och många av hans elever blev småningom aktiva herrnhutare. Han var egentligen inte teolog utan filosof, men han verkade för en förnyelse på den gamla ortodoxins grund likt Jesper Svedberg i norra Sverige. Han ansåg att en ortodoxi som inte blir omsatt i praktiken är en kristendom utan sälta.

Det var naturligt att det skulle komma till strid med den gamla stammens prästerskap. Det skrevs bl a en varningsskrift mot herrnhutismen. Den utgavs 1772. I denna ger författaren bl a uttryck för sitt ogillande av herrnhuternas förkunnelse 'Kom som du är'. Han menar att de därmed gör vägen till himlen lätt och bred. Man stred inte bara med pennan, utan använde sig också av rättsväsendet. När Arvid Gradin, en av herrnhutismens främste män, kom till Sverige för att undersöka herrnhutarnas situation togs han till förhör och rättegång i Stockholm och landsförvisades 1750. Abraham von Gerssdorf, Zinzendorfs förtrogne medhjälpare, kom inte längre än till Helsingborg förrän också han blev utvisad. (*Pleijel*) Kyrkoherden i Stockholm Anders Carl Rutström, som hörde till de mera radikala förkunnarna och kritiserade sina prästkolleger för inkompetens blev av-

satt och var lands förvisad 1765-69. (*Newman s. 20 not 1. Örhberg s 1. [Http://sv.wikipedia.org/wiki/Anders_Carl_Rutstr%C3%B6m](http://sv.wikipedia.org/wiki/Anders_Carl_Rutstr%C3%B6m)*)

Bland herrnhutarnas andliga ledare i Skåne må särskilt nämnas Johan Sundius, som hade studerat för Rydelius i Lund och blev kyrkoherde i Allerum och Fleminge. 1747 fick han läsa Zinzendorfs Berlinpredikningar och fortsatte med hans övriga skrifter och anslöt sig till den herrnhutiska rörelsen. Han betonade i sina predikningar särskilt dopet, Jesu försöningsdöd och människans oförmåga att göra sig själv rättfärdig. Under hans tid gick en allmän herrnhutisk väckelse över Skåne. Till den herrnhutiska rörelsens framgång bidrog också den rent organisatoriska insats som gjordes av en man i Sundius församling, hovjunkaren på Kulla Gunnarstorps härresäte i Allerum Diedric Christian von Conov. Denne fick bl a tillstånd av brödräfsamlingens direktorium i Herrnhut att kalla diasporaarbetaren Östergren från Göteborg att ta sig an de herrnhutiska avdelningarna i Skåne.

Väckelsefolket självt visste inte alltid så mycket om begreppet herrnhutism. Trots att de hade kommit till ett personligt Gudsförhållande bl a via den herrnhutiska litteraturen, ville de ofta inte kalla sig herrnhutare. De hade aldrig funderat på huruvida dessa skrifter höll måttet inför de ortodoxa myndigheterna. I Karlskrona blev ett femtontal väckta kallade till förhör. Där blev de totalt överrumplade av argumentationen mot herrnhutismen, vilket resulterade i att de erkände sig ha farit vilse i herrnhutism. Typiskt för den kyrkliga myndighetens ordklyveri var att en kvinna måste lova att framdeles inte använda uttrycket 'bli syndare'.

En annan för den skånska herrnhutismen betydelsefull prästman var Samuel Arsenius i Riseberga. Han hade också studerat för Rydelius i Lund. Enligt Arsenius' anteckningar var 8 % av hans församlings medlemmar anhängare av herrnhutismen. Österberg uppskattade antalet till 200 personer.

Det fanns tre kategorier av herrnhutare: dels de som stod i förbindelse med Herrnhut och använde deras skrifter och tidskriften Gemein-Nachrichten, dels stora skaror som hade gripits av herrnhutismens glada visshet om barnskap hos Gud, men som visste föga om varken Zinzendorf eller Herrnhut, fastän de använde herrnhutiskt färgade böcker och lyssnade till herrnhutisk förkunnelse. Till sist fanns det också många enskilda, bland dem också präster, som tydligt hade påverkats av herrnhutismen men inte ville kallas herrnhutare, fastän de hade samma lära. En som inte hade någon kontakt med Herrnhut men ändå hade en tydligt herrnhutisk förkunnelse var prästen Paul Lybeck i Stoby. Han gav ut en egen katekes för konfirmander 1769, och i denna skriver

han bl a följande: 'Jag tror, at jag af mig sjelf är en usel och eländig, förlorad och förtappad syndare; men därjämte at en nådig Frälsare har beta lat på korset med sitt blod för alla mina synder, hwilken jag nu med Fadrenom och den Helga Anda är skyldig tjena i helighet och rättfärdighet alla mina lifsdagar.'

Herrnhutismens framgång i Skåne måste till stor del tillskrivas den kloket och försiktighet som präglade Sundius' och Arsenius' verksamhet, då Lunds domkapitel med sin dåvarande biskop var så avogt inställd. En annan orsak var att herrnhutismen i Skåne överlag inte var extrem utan närmade sig den gammalsvenska lutherska fromheten. En tredje för rörelsen gynnsam faktor var Herrnhuts beslut att förse landsändan med stadigvarande diasporaarbetare: Hazelius, Gren och Stolpe efter varandra. Stolpe tjänstgjorde i hela 27 år. Dessa diasporaarbetare var inte predikanter i egentlig mening. Enligt en rundskrivelse 1783 skulle dessa inte predika utan trösta, förmana och hjälpa. En fjärde betydelsefull sak var de prästbrödrakonferenser som från och med 1754 hölls i Herrnhut. Även präster som inte var i tillfälle att fara dit kunde ha kontakt med konferensen, nämligen via korrespondens, och den möjligheten utnyttjades flitigt särskilt i början av 1800-talet. En annan länk till Herrnhut var brödrakolonin i Christiansfeld i Danmark, anlagd 1773. I denna fanns också en skola, separat för gossar och flickor, vilken besöktes också av svenska barn. (*Pleijel*)

Såsom med alla väckelserörelser rann tiden småningom ut också för herrnhutismen i Sverige. En del övergick till Henric Schartaus läger, och när Evangeliska sällskapet grundades i Stockholm 1809 anslöt sig nästan alla herrnhutiskt sinnade präster i Sydsv sverige till detta. Bland flera orsaker till denna situation kan nämnas det från 1820-talet ökade motståndet från både präster och världsliga myndigheter, och när diasporaarbetarna for hem ebbade rörelsen ut som rörelse betraktat cirka 1850. Men väckelsen fortlevde sedan i andra former under Carl Olof Rosenius, Oscar Ahnfelt och deras vänner.

De första sändebuden från Herrnhut som nådde **Finland** var Andreas Grasmann. Daniel Schneider och Johan Nitschmann. De var verksamma i Uleåborg och Torneå åren 1734-1736. I båda städerna var den andliga jordmänen redan på sätt och vis beredd för deras förkunnelse genom pietismen. Ytterligare två herrnhutiska sändebud, Olof Björn och Elias Östergren kom till Torneå och stannade där en längre tid. Därigenom blev Torneå en viktig stödjepunkt för herrnhutismen.

Kyrkoherden i Kuusamo, Johan Kranck, hade blivit påverkad av Zinzendorf själv i Riga och hade sedan i Stockholm kommit till personlig klarhet om Guds nåd. Sedan hade han rest en vinter i Finland för

herrnhutismen innan han flyttade till Kuusamo. Kyrkoherden i Laihela, Samuel Wacklin, hade kommit till personlig tro på Frälsaren under sin tid som slottspräst i Åbo, där en herrnhutbroder, Gerhard Hansen, samtidigt var anställd som generalmajor Campenhausens hovpräst.

I Nyland verkade vid 1740-talets slut sändebudet Stenström i Mörskom och pastor Johannes Svärdsjö i Helsingfors för herrnhutismen. Vid 1700-talets mitt bestod den herrnhutiska rörelsen i Finland av 5 präster och 68 övriga. Men rörelsen började nu kännas vid motstånd från myndigheterna, delvis förorsakat av teol. doktor Rutströms förkunnelse, som nådde även till Finland. Rutströms förkunnelse var egentligen luthersk, men han var oförsiktig och blandade sig i politiken. Från och med 1770-talets slut tog den herrnhutiska verksamheten vid igen genom Adolf Stein och Hans Christian Hansen, men det blev ingen folklig rörelse av det. I sydösterbotten anslöt sig Johan Krancks svågrar, prästerna Jonas och Elias Lagus till herrnhutismen.

Takala nämner ett antal för herrnhutismen i Finland betydelsefulla personer samt platser i Tavastland, sydvästra Finland och i Nyland, där verksamhet förekom. Han tillägger emellertid att herrnhutismen säkert också berörde många utanför medlemskretsen, och herrnhutismen beredde jordmänen för senare väckelser särskilt i Äbotrakten och i Nyland. (*Takala s. 99 f.*)

Till **Livland**, ungefär nuvarnade **södra Estland och Lettland**, kom Zinzendorfs tidiga medarbetare Christian David redan 1729 tillsammans med några mähriska hantverkarbröder. Dessa lärde sig genast det lokala språket och kom i god kontakt med folket. År 1736 kom Greve Zinzendorf också själv till Estland bl a till Tallin, där han predikade i kyrkorna och rönste stor uppskattning. Till stor del med hans bistånd utkom biblar på lettiska och estniska. Den estniska av år 1739 trycktes i 6015 exemplar. Efter det Nordiska kriget var dessa länder på allt sätt i ett eländigt utarmat tillstånd. Andligen hade man förfallit till hedendom med dess offerkult. Man gick i kyrkan, men på det personliga planet var man hedning. Genom brödernas predikan övervanns hedendomen inifrån. Det uppstod väckelser, först bland letterna och speciellt på Ösel, sedan hos esterna. År 1736 förstörde bönderna i Urbs i Lettland 24 hedniska offerkultplatser. Både bönder och adel omfattades av väckelsen och det uppstod ett nytt och godare förhållande mellan dem.

En sak som också bidrog till herrnhutismens framgång i Lettland och Estland var en plan för Livland som Zinzendorf sammanställde och fick gehör för. Denna plan innehöll en mängd uppgifter för prästerna, såsom 6 veckor skriftskola, bykatekisation och sjukbesök. Med dessa uppgifter skulle utsända från Herrnhut vara prästerna behjälpliga. Sådana hjälps-

arbetare anlände nu allt fler: hantverkare, läkare och lärare. Det byggdes skolor och samlingshus - allt i kyrkans regi. Det uppstod också ett skollärarseminarium. Några estniska godsägare understödde brödrarörelsen ivrigt och denna utbredde sig kraftigt.

Men det fanns också godsägare och pastorer som var hatiska mot väckelserörelsen och efter 1740 utbröt det förföljelser. Det gick så långt att tsaren genom kejsarlig ukas 1743 förbjöd rörelsen. Herrnhutisk litteratur konfiskerades och åtskilliga tyska bröder landsförvisades. Zinzendorf försökte komma i kontakt med det kejsarliga styret i Petersburg, men blev utvisad ur Ryssland efter att ha blivit kvarhållen i Riga i tre veckor.

Förföljelserna kunde dock inte kväva rörelsen. År 1756 fick Zinzendorf en rapport från Peter Hasse, ledare för arbetet i Estland och Livland, där han nämner att 10 000 estländare var i nära kontakt med bröderna, 100 tyskar och bland dessa 50 adelsmän, 2 prostar och 8 präster. I Livland var motsvarande tal 2 600 letter, 50 var tyskar och av dessa 25 adliga, en prost och en präst.

En viss lättnad kom 1764 genom en ukas om religionsfrihet av kejsarinnan Katarina. Denna ukas möjliggjorde också en senare våg av missionsarbete i Ryssland av brödrasällskapet. En ytterligare lättnad kom år 1817 genom Alexander I:s manifest, där han gav herrnhutarna rätt att arbeta fritt i hela Ryssland. Under mitten av 1800-talet, då brödrarörelsen var som starkast i Estland, var 50-70 000 med i rörelsen, nästan var tionde invånare. Antalet bönehus var då i Estland 170. Dessa uppfördes gemensamt av fattiga bönder, vilka också stod för verksamheten i dessa. I bönehusen gavs undervisning i läsning och skrivning och t o m i spelning på blåsinstrument (blåsorkester). Musikens framträdande roll gick tillbaka på rörelsens allra första tider i Herrnhut och har alltid varit kännetecknande för dess församlingar.

Men den lutherska kyrkan i Södra Estland (Livland) började förfölja brödrasällskapet och hindra dess arbete där, vilket resulterade i att de tyska teologiskt utbildade diakonerna försvann därifrån, och i slutet av 1800-talet var brödrarörelsen där nästan utdöd, bönehusen tomma och förfallna. Det fanns också andra orsaker till detta. Kanhända det folkligt nationella uppvaknandet samlade människorna inom andra sällskap.

I Norra Estland, som var kulturellt på efterkälken, utbredde sig under 1800-talets slut en andlig väckelse, som hade fått sin början på Ormsö och Nuckö hos kustsvenskarna, bland vilka verkade de från Sverige utsända lutherska skollärarna och predikanterna Österblom och Thurén. Tyvärr kvävdes den väckelsen av olika orsaker i sekteristernas kölvat-

ten. Endast där någon luthersk präst ständigt stödde brödrarörelsen, som t ex i Rapla, kunde sekterismen hållas på avstånd. I varje fall hade rörelsen under 1900-talets början i hela Estland cirka 3 tusen medlemmar och ett hundratal bönehus. Frikyrkorna hade då sex gånger fler anhängare. (*Kukk*)

Zinzendorfs lära

En betydande del av kretsen kring Zinzendorf i Herrnhut var husiter. Hus hade i sin lära betonat många grundläggande sanningar, vilka också lutherdomen anammade. I sina skrifter, framför allt De Ecclesia (Om kyrkan), liksom i sin förkunnelse betonade Hus bibelns auktoritet. Varken påve eller kardinaler hade rätt att slå fast läror som stod i strid med Skriften. Och som en följd av detta: Bara Gud kan förlåta synder. Förlåtelsen kan inte köpas som avlat. Han kritiserade prästerskapets osedliga liv och korruption, bilddyrkan, falska mirakel och vidskepelse. Dessa grundsanningar kunde också den lutherska och den reformerta falangen i Herrnhut skriva under. Det som utöver läran om människans synd och rättfärdiggörelsen i Kristus förenade herrnhutarna var brödrakärleken. Eftersom kärleken till Kristus var gemensam, var också brödrakärleken gemensam. Zinzendorfs egen uppfattning i lärofrågor blev i princip också församlingens syn. Brödrasällskapetets lära framgår därför av Zinzendorfs egna skrifter.

Zinzendorfs liv började under pietistisk fostran, men under årens lopp undergick han en andlig utveckling mot en alltmer lutherskt ortodox tro. Detta framgår tydligt av bl.a. hans disputation med metodismens grundare John Wesley. (*Kirche Chemnitz*) Hans lära kännetecknades av stark betoning på Kristi ställföreträdande lidande och nödvändigheten av ett personligt och intimt förhållande till Frälsaren. Tron skulle enligt Zinzendorf bestå i kännedom om de gudomliga tingen, en kärleksfull hjärtats böjelse till Kristus och en levande erfarenhet av det gudomliga. Enligt Zinzendorf är herrnhutismen framför allt en hjärtats religion (Hertenreligion). Den sanna kunskapen går via hjärtat. Speciellt med Zinzendorfs förkunnelse i förhållande till pietisterna var att han särskilt mot slutet av sitt liv starkt betonade rättfärdiggörelsen i Kristus. Se t ex Sionsharpan 1970 nr 100.

Den 14 februari 1734 inträffade nämligen i Zinzendorfs liv en liknande vändpunkt som för Martin Luther vid hans sk tornupplevelse, när han upptäckte evangeliet. Händelsen finns noterad i Herrnhuts diarium den dagen. När de vid söndagens bönestund läste dagens lösenord, vari ingick Martin Behms sång 'O Jesu Christ, mein Lebens Licht' från 1644, där en vers lydde: 'Lass uns in deiner Näge! Mal erb-

licken unsre Gnadenwahl', då blev orden plötsligt som nya för dem, som om de första gången hörde dem. Tjugo år därefter sade Zinzendorf om den stunden: *'Det var en så stor dag för mig, att jag aldrig kan glömma den'*. Det blev då både för honom och för hela församlingen uppenbart vad de dittills hade förbisett och försummat, nämligen att de skulle se endast och allenast på Kristus, inte på eget löpande och egen vilja. Nu läste man och citerade ofta och gärna Luthers berömda företal till romar brevet. Man drog bort de mystiska skrifter som dittills hade studerats.

Från och med det året var Zinzendorf en konsekvent Lutheranhängare. Nu först, när han hade funnit sin tros egentliga grund och innehåll, var han till fullo den glade Jesu lärjunge, som också kom att vara utmärkande för hans rörelse. För Zinzendorf fanns det bara en egentlig synd, nämligen otron, att inte tro Guds nåd i Kristus. Se även Rutströms sång SH 1970 nr 65 vers 3. (*Risti Vägi 1/2000*)

Först nu framstod motsatsförhållandet till den Halleiska pietismen klart: antingen deras ångest och ovisshet eller denna nyvunna visshet om förlåtelse i Kristus. Halle och Herrnhut blev två olika världar. Redan 1736 kom det bud om hur den pietistiska lagträldomen i Västtyskland och Schweiz hade vänts i glädje över nåden i Kristus. Ganska snart, för Zinzendorfs del från 1739, började man flitigt använda ord som 'Lammet', 'såren' och 'blodet' i tal och sånger. Även symboliken 'bruden (församlingen) och brudgummen' (Kristus) användes ofta. (*Beyreuther*)

När **bibelns verbalinspiration** behandlades på en synod, omfattades läran om verbalinspirationen som biblisk av de församlade, så även av Zinzendorf. När man ville anse Uppenbarelseboken som deuterokanonisk med stöd av Luthers uttalande att den är en förseglad bok, kunde Zinzendorf inte godkänna detta.

Zinzendorfs predikan var oerhört Kristuscentrerad. Fadern och Anden fick ett mindre utrymme. Zinzendorfs begrepp om **treenigheten** verkar förvirrande. Fadern blev i hans teologi bara Sonens Fader. Bland tyskarna i Pennsylvanien, vilka hade fjärrat sig från den rätta tron, predikade han Guds Lamm som både Skaparen, uppehållaren, Förlossaren och Heliggöraren. Hans syn om Anden som 'Modern' togs gärna upp överallt av hans anhängare.

Zinzendorfs lära om **helgelsen** framkommer i hans samtal med John Wesley. Wesley lärde att en kristen under den helige Andes verkan kan steg för steg nå fram till syndfrihet. Zinzendorf höll inte med om en sådan framskridande helgelse. Han lärde, att människan helgas genom Kristi verk.

Det är svårt att säga vad Zinzendorf egentligen inlade i sitt krav på **personlig avgörelse**, som kom fram i hans Berlinpredikningar. Eftersom han framhöll nå-

den och rättfärdigheten i Kristus så klart och villkorslöst, kan man tänka, att han med avgörelse inte avsåg en mänsklig medverkan till frälsningen.

Brödragemenskapens lära och tro följde dock i praktiken inte alltid Zinzendorfs personliga eller brödraskapets officiella tro och lära. Magister Spangenberg, en betydande man bland herrnhuterna förnekade **arvsynden**. Det berättas också om känslöfylla tillfällen, där man levde sig in i **mystik** och önskedrömmar om Kristi närvaro ända till extatisk upplevelse, som t ex i Herrnhag 21 maj 1748. Där sådant förekom var man under inflytande av en mera katolsk syn än luthersk. Dessa **svärmiska tendenser** antog en sådan omfattning att de blev föremål för behandling vid en synod 1750, där Zinzendorf offentligen tog avstånd från dem. Enligt hans åsikt kan ingen känsla ge visshet om Kristusgemenskap, utan vissheten beror fastmer av tron. Tron för visst med sig upplevelser, men den lever inte av dem.

I brödrasällskapet fanns olika uppfattningar om det s k **tusenårsriket**. En del förespråkade en chiliasmus crassus, enligt vilken Kristus återkommer under en mellantid före den yttersta domen. Andra, och bland dem Zinzendorf, trodde på en chiliasmus subtilis, en förändligad Kristi återkomst 'i stillhet' (före domen), vilken är fördold för världen. Enligt denna uppfattning representerar speciellt nattvarden, där Kristus förenar sig med församlingen, denna återkomst till ett tusenårigt rike. (*Beyreuther*)

Den starka förankringen i Kristi nåds frihet fann för Zinzendorf ett naturligt uttryck i det dagliga umgänget, där han förespråkade en otvungen **levnadsstil**, en enkel barnslighet i motsats till den tidigare aristokratiska stelheten med känslan låst under det medvetet överlagda. Detta ledigare levnadsideal kom på något sätt lägligt i tiden och vann utbredning och fann förespråkare i alla brödrakretsarna, både i Europa och Amerika.

Den officiella bekännelsen

Zinzendorf framhöll i synnerhet den augsburgska bekännelsen som herrnhutisk trosgrundsats, eftersom den kunde omfattas av de tre fraktionerna inom det ursprungliga Herrnhut. Han rådde de måhriska bröderna att inte inlåta sig på detaljfrågor. Frågan om under vilken kyrka brödrasällskapet skulle lyda var ett ständigt återkommande tema under flera årtionden. Med sina till olika konfessioner hörande medlemmar inom sig hade sällskapet ständigt problem med den kyrkliga överheten. När sällskapet ännu var i sin linda inom Herrnhut verkade det formellt under Berthelsdorfs lutherska församling och i Kursachsens lutherska kyrka och senare under mäh-

risk kyrkoordning.

Under Zinzendorfs vistelse i Amerika började hos de mähriska bröderna i Preussen, särskilt i Schlesien, en utveckling mot större självständighet. Dessa fick koncession som kyrka direkt under den preussiske kungens överhöghet, och en del andra grupper underhandlade om att ansluta sig till dem. Överenskommelsen i Preussen betydde emellertid i praktiken att de mähriska bröderna där hade upprättat en separatistkyrka, som inte hade några rättigheter utanför Preussen. Detta insåg Zinzendorf med bestörtning. Alltsedan Westfaliska freden 1648 var inga andra kyrkor godkända som rikskyrkor än den lutherska, den reformerta och den katolska. Brödraförsamlingarna borde därför förbli under sina landskyrkors överhöghet. Zinzendorf började därför arbeta målmedvetet på att via brödrasällskapets generalkonferenser och koncilier få till stånd en omfattande och officiell överenskommelse som innebar att sällskapet skulle förbli underordnat de tre protestantiska konfessionerna. Som ett led i denna strävan fick han de tre fraktionerna inom sällskapet att gemensamt omfatta den augsburgska bekännelsen som grunddokument för sin lära.

Sakramenten

Sakramenten, dopet och nattvarden, var mycket viktiga för Zinzendorf. 'Den som förkastar dopet och nattvarden är av den onde', var hans åsikt.

Brödraförsamlingens psalmbok innehåller både dop- och nattvardsliturgi. Till dopliturgins ord har Zinzendorf tillfogat orden 'till Jesu död', en anspelning på orden i Rom. 6:3. I Wetteram försvarade Zinzendorf barndopet kraftigt gentemot Die Inspirierte, som förnekade det. Han döpte själv bl a flera 'förstlingar' på missionsfälten.

Nattvarden instiftelseord är i brödraförsamlingens liturgi något modifierade i förhållande till bibeltexten. (*Damsgaard*)

Sions sånger 1842 upptar en sång före nattvarden och en annan efter.

Trots herrnhutismens fokusering på en församling av väckta och troende drev Zinzendorf inte tanken på en ren nattvardsförsamling särskilt hårt. När hans gode vän magister A G Spangenberg i sin ungdomliga iver hade mot de Halleska föreskrifterna samlat sina väckta anhängare till en enskild kärleksmåltid och inte ville delta i den lokala nattvardsfirningen utan ville fira den i Ebersdorf, skrev Zinzendorf till honom att också han själv i Herrnhut hade varit tvungen att gå till nattvarden tillsammans med ovärdiga nattvardsgäster, då annan möjlighet inte fanns. (*Beyreuther*)

Ekumeniken var en hjärtesak redan för Zinzendorf

själv och har sedan dess varit en bärande tanke i rörelsen. Inte så att Zinzendorf strävade efter en enhetskyrka. Han var emot alla försök till unionism. Olika riktningar skulle fortfa som sådana men arbeta utan upprivande och Guds verk hindrande strider med varandra. Det skulle ske genom att de enades bakom en minsta möjliga nämnare i den kristna läran. Denna var densamma genom vilken han hade bilagt tvisterna bland de herrnhutiska nybyggarna, nämligen erkännandet av dels människans eget syndafördärv och dels Kristi nåd. Till övriga sanningar skulle man förhoppningsvis komma fram småningom. Hans ekumenik innebar ett förenande av alla väckta inom alla samfund. Han höll hårt fast vid den tredje trosartikeln som säger att den sanna kyrkans enhet redan finns, och därför behövs inga yttre enhetssträvanden. Han var övertygad om att det inom alla protestantiska samfund fanns också sanna Jesu vänner. Han hade t o m under tidiga studieresor knutit bekantskap med en katolsk kardinal i Paris, och deras broderliga vänskap höll livet ut. På liknande sätt var Zinzendorf emot separatism. De väckta skulle vara kvar i sin församling och kyrka och försöka beveka sin rationalistiske präst att inte helt förtiga Kristi verk. De skulle inte ge honom någon ro beträffande nödvändigheten av en ren förkunnelse.

Förhållandet till den lutherska statskyrkan och till pietismen

Pietismen var vid Zinzendorfs verksamhetstid redan ganska nedkämpad av statskyrkan. På sina håll var den involverad i statskyrkan, så att man kunde sätta likhetstecken mellan pietismens och statskyrkans lära och verksamhet, som t ex i Brandenburg-Preussen. På flera håll bestod pietisterna av mindre grupper utan större inflytande på statskyrkans regerande. Men misstänksamheten fanns kvar bland statskyrkans män mot alla nykomigheter. Därför såg man med oblida ögon på nykomlingen Herrnhut med dess ledare. Man förmådde inte påvisa villolära i herrnhuternas förkunnelse, men man tog fasta på deras underliga kyrkoordning och deras sätt att leva och verka. Egentligen var den herrnhutiska församlingen efter 1734 mer luthersk än statskyrkan. Den ortodoxa läran fanns väl till pappers, men kyrkan var influerad av rationalism och pietism, och dess medlemmar såväl som präster var andligen sovande utan bekymmer om varken egen eller andras själar. Det som myndigheterna bevakade var inte den sanna tron utan den egna makten. Det kom till ganska häftiga konflikter mellan statskyrka/regering och herrnhutismen bl a genom landsförvisning av Zinzendorf från Sachsen och avsättande av hans vän magistern Spangenberg från hans ämbete i Halle. I det senare fallet var de halleska pietisterna i masko-

pi med myndigheterna. Zinzendorf hade annars hoppats, att det till sist skulle bli fred och frid mellan det Francheska Halle och Herrnhut. Det blev aldrig fred mellan pietismen och herrnhutismen. Däremot reglerades brödrarörelsens förhållande till statskyrkorna småningom via koncilier och överenskommelser.

Händelseförloppen vid herrnhutismens konfrontation med statskyrkorna i Norden följde liknande mönster: först misstänksamhet och bevakandet av det egna maktreviret, sedan efter en längre tids kamp ett accepterande och inlemmande av rörelsen i den egna kyrkan. Detta kunde ske eftersom herrnhuterrörelsen inte likt pietisterna pläderade för separatism utan förespråkade samexistens.

Herrnhutismen i Norden

Herrnhutismen i Sverige kan studeras framför allt i den tyske teologen David Hollaz' *Nådens Ordning*, som översattes till svenska 1742 och blev kallad herrnhutarnas främsta andaktsbok. En annan god källa är sångsamlingen *Sions Sånger*.

Betoningen av **Guds nåd** var utmärkande också för den herrnhutiska rörelsen i allmänhet. I Norge var väckelseledaren Hans Nilsen Hauge oenig med de herrnhutiska bröderna. Han menade att dessa nog tänkte på omvändelse och frälsning men inte på att tron ska bära frukt i gärningar. Herrnhutarna framhävde den villkorlösa nåden så starkt, att pietisternas krav på botkamp kom i bakgrunden. (*Kasbo Rygh*)

I Sverige blev herrnhutarna beskyllda för antinomism, tillbakasättande av lagens förkunnelse, på grund av deras kraftiga betoning av Guds kärlek genom Kristi lidande och död. Denna beskyllning var dock falsk, eftersom herrnhutarna också starkt betonade nödvändigheten av en rätt självkännetom med åtföljande behov av Guds nåd.

Om herrnhutismen i Danmark skriver J. Lundby: "Ämnet för deras predikan blev alltid 'Jesu blod och sår'. Av trosartiklarna kunde de ta bara den andra och av Pauli brev bara det som handlar om rättfärdiggörelsen." (*Damsgaard*)

Även **helgelsen** kopplade man till Kristi verk: *JESUS är både A och O, så wäl i rättfärdiggörelsen, som helgelsen. Wi äre intet förr salige och intet förr fromme, än wi blifwa ägare af JEsu: Han är grunden. Ingen sannskyldig Helgelse gifwes utom nåden i JEsu Blod. Hwar tu intet finner thetta blodet, i tin wäg, sätt, lefwerne och öfning, så kan tu intet komma fort med någon rätt helgelse.* (*Nådens ordning*)

Den herrnhutiska sångboken **Sions Sånger**, som publicerades första gången i tryck 1743, hade mot slutet av samma årtionde tryckts i närmare 18 000

exemplar och var tydligen populär även utanför herrnhutiska kretsar. En genomgång av innehållet ger vid handen att passionssångerna (25 st) typiskt nog dominerar starkt i antal över övriga till kyrkoårets indelning hörande sånger (9 st). Påsken med Kristi uppståndelse ansågs tydligen vara en självklar följd av att Kristi återlösningens verk var fullbordat redan på långfredagen. Segern var redan vunnen. Allmänt taget dominerar de mera pietistiska sångerna kvantitativt, sånger som beskriver själens ångest och längtan efter evangeliets befrielse. De sånger som talar om trosvisshet och glädje över rättfärdigheten i Kristus är visserligen något färre till antal, men de är tillräckliga och tillräckligt tydliga i innehållet för att placera sångboken bland de genom tiderna mest evangeliska.

Kristi lidande och död för världen var ett så dominerande ämne hos herrnhuterna, att de ortodoxa anklagade dem för att bruka passionstexter och -sånger året om. Kring detta ämne använde herrnhutarna särskilt i sångerna dessutom ett rikligt bildspråk, som väckte anstöt bland de ortodoxa och som säkert också kunde missförstås av oinvidiga. I en skrivelse från Stockholms konsistorium till Kungl. Majt. år 1751 framhålls att det är farligt när 'sårs och blods utgjutelser' används alltför ofta. En vers av A C Rutström i *Sions Sånger* lyder: *'Kom helga And, wår enda tröst, och lägg oss intil dina bröst! Gif spenabarnen, hulda mor, en droppe af din källa stor.'* Egentligen var bilden av Anden som moder inte ny utan användes i den herrnhutiska moderförsamlingen dagligen i bönen *Te Matrem*. Detta uttryck om Anden och även om Jesus som moder kritiserades i en antiherrnhutisk skrift 1751 av kyrkoherden Johan Kumblaeus. (*Öhrberg*)

Det finns förvånansvärt lite ord och uttryck i *Sions Sånger* som kan ses som uttryck för falsk lära angående människans egen avgörelse och överlåtelse. Omvändelsen är underförstått Guds Andes verk. *Sions Sånger* är mera de väcktas och troendes egen sångbok, där de uttrycker dels längtan efter nåd och dels visshet och tacksamhet för nåden i Kristus.

Sion Sångers innehåll enligt grupperingar

Guds röst och nådekallelse	9 sånger
Syndaeldens kännedom	14 sånger
Evangelii Näderöst	8 sånger
Längtan efter nåd	25 sånger
Om Jesu födelse	3 sånger
Om Jesu lidande	32 sånger
Om Jesu blod	4 sånger
Om Jesu uppståndelse	1 sång
Om Jesu himmelfärd	1 sång

Den oförskyllda Nåden	2 sånger
Om den sanna och levande Tron	1 sång
Jesu omfattande med Trona	15 sånger
Om Trones enfaldighet	6 sånger
Om Nådens undfående	6 sånger
Tillståndet i Nåden	9 sånger
Herde-sång	2 sånger
Om Andelig vårdslöshet	1 sång
Om Andelig vaksamhet	1 sång
Förtröstan uppå Herran	1 sång
Tröst i bedröfwelsen	2 sånger
Böne-Sånger	46 sånger
Bönesång till Sjöss	1 sång
Tacksägelsesång till Sjöss	1 sång
Bönesång före den Heliga Nattv.	1 sång
Tacksägelsesång efter d H N	1 sång
Barna-Sång	1 sång
Lofsånger	6 sånger
Måltids-Sånger	2 sånger
Morgon-Sånger	8 sånger
Afton-Sånger	6 sånger
Döds-Sånger	2 sånger
Om den Himmelska Härligheten	4 sånger

Herrnhuternas kyrkoordning

Tanken med brödraskapet var inte att vara ett eget kyrkosamfund utan enligt Speners modell en *ecclesiola in ecclesia*, en inre krets av väckta i den stora kyrkan. Herrnhuts samfundsordning av år 1727 stipulerade att församlingen skulle bestå av väckta och på Kristus troende själar oberoende av bekännelse-tillhörighet. Medlemsskapet förutsatte icke utträde ur någon av de bestående protestantiska kyrkorna. Det var i synnerhet denna ordning, att som varande en sammanslutning inom den lutherska statskyrkan likväl inom sig uppta medlemmar av olika konfessioner, som irriterade myndigheterna till den grad, att när rörelsen började växa sig stark utvisade man dess ledare Zinzendorf ur Sachsen. Brödraförsamlingen i Herrnhut omfattade tre grupperingar: lutheraner, mährer och reformerta. Det samfund som bildades av dessa tre tillsammans var då varken lutherskt eller apostoliskt.

Zinzendorf gav klara riktlinjer för hur små väckta grupper inom kyrkorna skulle förhålla sig. De fick på inga villkor separera utan bli kvar i sina kyrkor och församlingar. De skulle inte heller försöka efterlikna Herrnhut utan förbli små. Vilket protestantiskt samfund man tillhörde var en andrahandsfråga. Man predikade tolerans ifråga om enskilda medlemmars samfundstillhörighet. Samhörigheten med brödrasällskapet skulle bestå i ett personligt förhållande till Kristus, därmed basta. Under sin studietid i Witten-

berg var Zinzendorf ännu ganska aningslös angående samfundsgränsers makt. Han började arbeta med att försöka försona de lutherskt ortodoxa med pietisterna. Naturligtvis misslyckades försöket, och han lämnade universitetet. Senare under sin verksamhet i brödraskapets ledning samlade han gärna villiga pietistiska grupperingar under det herrnhutiska paraplyet, och när brödraskapet växte till sig utanför Sachsen tog man med människor från allehanda konfessioner och sekter.

Ämbetena var (och är) biskops- äldste- och diakon-ämbetet. Varje koloni förvaltas av dess ämbetsmän, hela brödraförsamlingen av de äldstes konferens, som residerar i Berthelsdorf. Med mellantider av 4-12 år inkallar denna konferens synoden, där alla viktiga ärenden avgörs. Vad som undandraget sig mänsklig beräkning hemställes till Gud genom lottkastning. Lottkastningssystemet användes åtminstone i rörelsens början flitigt vid de äldstes överläggningar, och man lydde utslaget blint som Guds vilja. Zinzendorf ville däremot inte själv helt eller alltid underkasta sig lottkastningens resultat, även om han själv privat ofta använde sig av lottkastning. Genom lottkastning tillkom bl a beslutet att den herrnhutiska brödraförsamlingen, emot Zinzendorfs önskan, skulle lyda under den mähriska kyrkoförfattningen och inte under Bertelsdorfs lutherska kyrkoförsamling.

Brödrasällskapet räknade församlingstillhörighet som något ytterst nödvändigt. 'Det finns ingen kristendom utom församlingen', yttrade Zinzendorf. Därför var det med sorg han konstaterade en brytning från (lands)kyrkans sida på grund av att herrnhutarna upptog husiter med förreformatorisk tradition i sin gemenskap. När Zinzendorf under sin vistelse i exil från Sachsen träffade folk som var i beråd att utträda ur sin församling, rådde han dem att inte göra det. För den inre sedliga ordningen upprätthöll man kyrkotukt med varning, uteslutning från vissa förmåner samt uteslutning ur församlingen. (*Bayer, Nordisk familjebok*)

Den herrnhutiska rörelsen idag

Den herrnhutiska rörelsen fortlever alltjämt i bl a Tyskland, Holland, England, Estland, Danmark, Sverige och i Förenta Staterna. I Norden är rörelsens medlemsantal numera blygsamt. Huruvida rörelsen i allmänhet ännu håller fast vid sin ursprungliga lära och sina principer har jag ingen information om. I Sverige finns två herrnhutiska avdelningar eller som de kallar sig: evangeliska brödraförsamlingar, en i Göteborg och en i Stockholm. Avdelningen i Stockholm, som grundades 1744, har sin bönesal vid Östra Trädgårdsgatan 12. I Estland blev brödraförsamlingen decimerad till ett

minimum under den sovjetiska ockupationen genom deporteringar, bönehusstängningar, sammankomstförbud och liknande åtgärder, ävensom på senare tid genom inre avfall till liberalism och allmän sekularisering. Idag har rörelsen i Estland högst ett par hundra aktiva medlemmar och ett tiotal bönehus, och rörelsen är splittrad både organisatoriskt och andligt. En del har kontakt med Herrnhut, andra inte. Bara ett mindre antal personer tycks numera ha spridandet av evangeliets sanning som sin hjärtesak. (*Kukk*)

Svenska Lutherska Evangeliföreningen i Finland har numera kontakt med såväl herrnhutarkretsar som den evangelisk-lutherska kyrkan i Estland bl a genom predikobesök och litteraturutgivning. (*författaren*)

Spår av herrnhutismen i Sveriges och Finlands väckelsefromhet

Spår av herrnhutismen kan beläggas bl a med hjälp av religiösa sångböckers innehåll. Många av den herrnhutiska rörelsens medlemmar var aktiva sångtextförfattare. Zinzendorf skrev själv ett tusental sånger. Deras texter intogs efter hand i större eller mindre utsträckning i många andra andliga sammanslutningars sångböcker. Men av de herrnhutiska sångerna valde naturligtvis var och en riktning de sånger som passade dem bäst ur lärosynpunkt. Därför kan man inte i alla sång- eller psalmboksutgåvor med inslag av sånger med herrnhutiskt ursprung se så mycket av herrnhutisk färg. Bland sångböcker som allra tydligast har övertagit något av herrnhutisk andlighet och till dags dato bevarat den är bedjarrörelsens och pietisternas sångbok *Sionin virret*, den evangeliska rörelsens sångböcker i Finland, *Sionsharpan* och *Sionin kannel* samt i Sverige *Bibeltrogna vänners sångbok*.

Evangeliska fosterlandsstiftelsens i Sverige ledare och mest betydande förkunnare Carl Olof Rosenius (1816-1868) mottog redan i sin barndom intryck av herrnhutismen via det norrländska läseriet, och i Stockholm förstärktes detta arv genom kontakten med metodisten Georg Scott, som till en början höll gudstjänster i brödräfsamlingens fastighet. Rosenius var intresserad av speciellt Rutströms förkunelse, men han tillägnade sig därav endast hans mindre radikala tankar. Han värderade högt Rutströms Nya Zions sånger. (*Takala s 60 f.*)

Efter en läroschism inom Evangeliska fosterlandsstiftelsen blev det då bildade sällskapet **Bibeltrogna vännerna** en ännu mer herrnhutiskt betonad rörelse än fosterlandsstiftelsen, vilket man kan bl a av att *Bibeltrogna vännerna* utgav nämnda Nya Zions sånger år 1923 som sin sångbok. De flesta av dessa sånger

var skrivna av A C Rutström, varför sångboken också kallades Rutströms sånger, men många nummer var också skrivna av M B Malmstedt (1724-1798). BV utgav sedan på 1930-talet en egen sångbok omfattande hela 690 sånger, bland vilka fanns också många från Nya Zions sånger. (http://sv.wikipedia.org/wiki/Sions_Nya_S%C3%A5nger)

Den evangeliska rörelsen i Finland är den rörelse som en lång tid har stått kanske allra närmast herrnhuternas klassiska lära. Dess grundare Fredrik Gabriel Hedberg kom redan i unga år i kontakt med herrnhutistiskt inriktad förkunelse genom att läsa Eric Wallströms postilla *Christeliga Predikningar*, öfver de Ärliga Sön- och Högtid-Dagars Evangelier I-III. Därvid upplevde han något som fick stor betydelse för hans andliga liv och utveckling en lång tid framöver. Han upplevde dels Guds dom i sitt samvete och dels en plötslig visshet om syndernas förlåtelse och därmed åtföljande samvetsfrid. Schmidt menar att denna upplevelse hade tydlig herrnhutisk prägel. Hedberg värdesatte själv denna tidiga upplevelse av Guds nåd och har nämnt den ett flertal gånger. Under sin studietid kom han bort från detta trosvissa förhållande till Herren Kristus och började sedan söka sig tillbaka till tillståndet vid den första upplevelsen. Därvid studerade han en mängd andaktslitteratur, också pietistisk sådan. Men vissheten om nåd och salighet återkom inte förrän vid läsningen av Martin Luthers skrifter, speciellt kyrkopostillan från cirka 1758 och *Galaterbrevskommentaren*.

Hedberg hade också tillgång till herrnhutisk litteratur, däribland Hollazius' *Nådens ordning till salighet* och L.Ch. Retzius' *Samling af Predikningar om den korsfäste Jesum*, som han också använde vid predikoförberedelser i början av sin prästkarriär, samt den herrnhutiska sångboken *Sions sånger* (fi. *Siionin virret*). Hedberg övertog från herrnhutismen bl a den sk brudmystiken. Den kommer fram tydligt i hans sånger, ofta med text från *Höga Visan*. (*Schmidt*)

Hedberg följde i sin förkunelse linjen från den Rutströmska herrnhutismen och det av denna influerade nyläseriet i Nordsverige. Denna linje kan ses konkretiserad i den herrnhutiska sången 'Werlden i Jesu rättfärdig är worden'. Det återstår bara att på herrnhutiskt vis bjuda syndaren att 'komma som hon är' till vetskap om denna sanning.

Carl Olof Rosenius höll däremot fast vid gammalläsarnas krav på botgöring och helgelse för att få del av den allmänna rättfärdiggörelsen. För Rosenius var tron normalt en 'längtanstro' i likhet med Paavo Ruotsalainen, endast sällan kunde han glädja sig över den fulla frälsningsvissheten, som Hedberg och hans anhängare förkunnade. (*Newman*)

Herrnhutiska författares sånger i Sionsharpan 1970 sjuttonde upplagan och Bibeltrogna vänners sångbok 1942 andra upplagan:

von Zinzendorf Nicolaus Ludwig (1700-1760) greve, grundare av Brödraförsamlingen i Tyskland och dess förste biskop. SH 100. BV 59

Kahl Johan (1721-1746) skrivare vid kungl. kammarrevisionen i Stockholm. SH 45. BV 141

Kolmodin Olof (1690-1752) kyrkoherde i Flo, Sverige. SH 423

Aschan Peter Jönsson (1726-1813) rektor vid trivialskolan i Växjö. SH 120. BV 70

Schlipalius Johann Christian (1719-1764) präst i storkyrkan i Dresden. SH 224. BV 225

Malmstedt Magnus Brynolf (1724-1798) Professor i Uppsala. SH 98, 458. BV 65, 503

Rutström Anders Carl (1721-1772) teol. dr. khde i Stockholm, herrnhutledare:

SH 14, 24, 30, 65, 66, 96, 122, 123, 126, 147, 173, 242, 267, 301, 332, 397

BV 151, 13, 533, 234, 397, 155, 553, 484

Summa 23 herrnhutiska sånger i Sionsharpan, av dessa 14 i BV:s sångbok.

Dessa kan direkt identifieras med hjälp av författarregistret, men det finns antagligen fler.

Laestadianismen i Finland och Sverige påminner i många stycken om herrnhutismen. Visserligen upptar deras sångbok 'Sions sånger' bara ett par sånger med herrnhutiskt ursprung, men det finns detaljer i förkunnelsen och verksamhetsformen som påminner om herrnhutismen. Bl a de nästan obligatoriska orden 'i Jesu namn och blod' i samband med avlösning förefaller att kunna vara ett arv från Herrnhut. Förlåtelsen i Jesu blod och dess mottagande är så kraftigt betonad i förkunnelsen, att predikningarna i viss mån tenderar att bli desamma oberoende av text, så som det har berättats om de danska herrnhutisternas predikningar. Likaså påminner laestadianernas avgränsade krets av avlösta själar om herrnhuternas och pietisternas Speners 'ecclesiola in ecclesia'. Laestadianernas sångbok heter liksom den herrnhutiska Sions Sånger, men den upptar endast ett par sånger med herrnhutiskt ursprung. Laestadianernas vana att på predikaresor fara parvis kan vara ett arv. Detta har för övrigt också ofta förr förekommit inom t ex Bibeltrogna vänner och Evangeliföreningen i Finland, men laestadianerna har alltför detta system. En sak som däremot är avvikande från herrnhutismen är att laestadianerna inte av tradition har haft hednission i egentlig mening utan nöjt sig med missionsarbete i närområden. (*författaren*)

Bevisligen blev herrnhutiska missionärer avsända till Lappland, laestadianismens huvudområde. (Se ovan) Den Wiklundska väckelsen på 1770-talet ge-

nom komministern Nils Wiklund i Hietaniemi kan eventuellt också ha haft anknytning till laestadianismen. Wiklund var inspirerad av herrnhutismen.

Bedjarrörelsen i Finland har också genom sin lärofader Abraham Achrenius haft kontakt med herrnhutismen. Under den tid Achrenius var avhållen från sin prästjänst fann han både andligt och praktiskt stöd hos herrnhuterna. (*Internet*)

Men Achrenius övertog aldrig varken herrnhuternas lära eller den lutherska läran fullt ut. Achrenius anklagade herrnhuterna bl a för att de försummade bättringspredikan och räckte tröstens ord åt dem som inte ville eller kunde ta emot det. Han polemiserade mot Rutströms förkunnelse att nåden finns till före omvändelsen. (*Takala s 88 f.*)

Sångboken Siionin Virret, som används av både bedjarrörelsens två grenar och pietisterna (Herättajäyhdistys) upptar en betydande mängd sånger med anknytning till herrnhutismen, bl a en sång av Zinzendorfs efterträdare Spangenberg, samt en sång av Hollazius.

Reflektioner

Det är intressant att se hur bibelns förutsägelser om evangeliets öden i denna värld har gått i uppfyllelse i kyrkans historia. Det var förutsagt att tecken skulle ske i solen och månen före Herrns dag. Solen skulle förmörkas och månen vändas i blod. Så har själva Solen Kristus med sitt klara evangelium varit fördold under katolicismens långa och djupa mörker. Månen, den kristna församlingen, var färgad av martyrs blod. Men Herren Jesus profeterade också om en tid, då fikonsträdet skulle få knoppar och frälsningen skulle vara nära. Den utifrån sett livlösa kyrkan, under bilden av ett kalt fikonsträd, gömde alltjämt också under katolicismens tid inom sig det skrivna Gudsordet och sakramenten. Därför var hoppet inte slut, utan kyrkan skulle en gång komma att visa tecken på liv igen.

Sådana skott på det kala kyrkoträdet var Wycliffe, Jan Hus, Martin Luther, Ludwig von Zinzendorf, Fredrik Gabriel Hedberg och alla andra mer eller mindre framträdande förkunnare, som har varit Guds redskap till att åter ta fram det fördolda evangeliet till människors förlösning ur det andliga mörkrets välde.

Evangeliets kunskap går inte i arv från en generation till en annan, utan måste ständigt återupptäckas. Och eftersom detta återupptäckande sker via Ordets förkunnelse, vaknar insikten om evangeliets sanning ofta för många människor mer eller mindre samtidigt under perioder som man kallar väckelsetider. Varje förkunnare har sin egen stil att framföra evangeliet, och detta tillsammans med folkmentaliteten och lik-

nande faktorer gör att väckelserna tar sig olika former. Väckelserna organiseras sedan mer eller mindre till rörelser och sammanslutningar, vilka efter en tid igen mister sin funktion efterhand som väckelsen antingen dör bort genom generationsväxlingar eller sekularisering, eller så tar sig väckelsen andra former igen under andra betingelser och genom andra predikanter.

Alla förkunnare har inte fått förmågan att se och framställa evangeliet lika klart. Därför för inte all väckelse fram till evangeliets kännedom utan stannar på hälft så som pietismen. Men där det av Guds nåd finns förkunnare med blick för hela Sanningen, där är det ingen katastrof för tron om än rörelser, sammanslutningar och organisationer existerar bara en tid och sen går i graven. Tron, eller evangelismen, bara övergår och fortbestår i en annan yttre skepnad. Man kan se en underström av evangeliet alltifrån de husitiska väckelserna och via lutherdomen, herrnhutismen, hedbergianismen och andra med dessa besläktade rörelser.

Släktskapen mellan evangeliska rörelser syns framför allt i den gemensamma insikten om Guds nåd i Kristus, men redan de ledande förkunnarnas eget trosliv har tydliga likheter. Så hade både Luther, Zinzendorf och Hedberg sina egna 'tornupplevelser', då evangeliet om Guds nåd i Kristus plötsligt stod klart för dem personligen. Just denna mer eller mindre plötsliga insikt har ansetts vara ett kännetecken också på herrnhutismen.

Det är förvånande hur man också i evangeliska väckelsekretsar har glömt eller förträngt sin egen historia, som i mångt och mycket också inbegriper herrnhutismen.

Det är också märkligt hur slentrianmässigt man lär ut att herrnhutismen var en pietistisk riktning. Sanningen är den, att Zinzendorf visserligen sattes i skola som 10-åring hos pietisten Francke i Halle, men efter 1734, när han med församlingen i Herrnhut hade upptäckt evangeliet om rättfärdiggörelsen i Kristus, var Zinzendorfs och hans anhängares förkunnelse i skarp konflikt med pietisternas lära.

Det är intressant att se hur väckelsen först går fram mer eller mindre i det fördolda. Det uppstår brandhärdar. Men efter hand kommer också organisationerna med i leken och organiserar väckelsen till en rörelse med fastare former. Det kan inte förnekas att förkunnelsens spridning effektivteras genom organiserad verksamhet, men småningom får rörelserna slagsida genom barlast av främmande element som egentligen inte har fattat väckelsens budskap men som har fångats in via organisationen. Detta innebär då början till slutet för den väckelsen som rörelse betraktad. Det blir splittring och frånfall. Men fortsättningen brukar bli den att antingen det lilla som

blir kvar av rörelsen eller någon del som blir avsnörd från den blir arvtagare till väckelsens innersta kärna och för budskapet vidare under ett nytt namn.

Vad lär vi därav? Om man vill bevara en väckelserörelse måste man akta sig för att ge avkall på det för förnuftet anstötliga i förkunnelsen. Så snart förkunnelsen blir fadd till en acceptabel nivå för människor utan trosförankring, då kommer dessa in i rörelsen i all välmening och tar över viktiga funktioner. Så blir själva kärnan uppäten. Men det är då väl att Guds rike har sina egna vägar oberoende av människors organiserande, fast ofta också med användande av vårt organiserande.

Källor

- Bayer, Siegfried: *Greve Nikolaus Ludwig von Zinzendorf*. Sv. övers. Sonja Hedberg. Jönköping 1950. Orig titel *Gotteszeugen, eine Schriftreihe für Jugend und Gemeinde*
Der Graf von Zinzendorf Ein Bote Christi durch die Welt. Verlag "Junge Gemeinde!", Stuttgart 1950.
- Beyreuther, Erich: *Zinzendorf und die Christenheit 1732-1760*. Marburg an der Lahn. 1961.
- Bibeltrogna vänners sångbok. Stockholm 1942. Andra upplagan.
- Biografisch-bibliographisches Kirchenlexikon. Band XIV. 1998. 509-547. Klaus-Gunther Wesseling: *Zinzendorf, Nikolaus Ludwig*
- Hollaz, (Hollazius) David: *Nådenes Ordning till Saligheten efter Jesu härliga Evangelium, uti fyra Samtal Emellan En Lärare och Åhörare, Enfaldeligen förestäld*. Svensk översättning 1742. Tryckt i Stockholm 1826.
- Kasbo Rygh, Andrea: *Arven etter Hauge*. IAB
- Kirche-Chemnitz.de. Skissen zur sächsischen Kirchengeschichte. *Herz und Herz vereint zusammen*.
- Koskenniemi, Lauri: *Suomen evankeelinen liike 1870-1895*. Helsinki 1967.
- Kyrkpressen 10/2006. Kristina Fernström: *Reformationens första martyr*.
- Lundbye, Görgen. *Herrnhutismen i Danmark*. Köbenhavn 1903.
- Newman, Ernst: *Hedbergianismen i Sverige*. Helsingfors 1931.
- Nordisk familjebok, adertonhundratalsupplagan s.1139 Herrnhutare
- Pleijel Hilding: *Herrnhutismen i Sydsverige*. Stockholm 1925.
- Risti Vägi 1998/2 (1936) Tallinn. Voldemar Ilja: *Jan Hus Vennastekoguduse teerajaja*
- Risti Vägi 2000/1 Tallinn. Voldemar Ilja: *Vennastekoguduse rajaja krahv Nikolaus Ludvig von Zinzendorf 300-ndaks sünni juubelpäevaks*.
- Siionin virret. Kielellisesti uudistettu ja laajennettu painos. Herättäjä-yhdistys, Lapua. Pieksämäki 1980.
- Sions Sångar. Bägge samlingarne. Ny upplaga. Wasa 1842.
- Sions Sångar. Utgivare Laestadianernas fridsföreningars förbund. Jakobstad 1987.
- Sionsharpan. Evangelisk sångbok. Sjuttonde upplagan. Tryckt 1970 i Helsingfors.
- Schmidt, W.A: F G Hedberg.
- Svenska kyrkans historia efter reformationen / Senare delen. <http://runeberg.org/svkyrhis/2/0083.html>
- Takala, Lauri: *Suomen evankelisen liikkeen historia I*. Helsinki 1929.
- Wikipedia
- Öhrberg, Ann: Hjärtereligionens förkunnare. *Retorik, makt och kön inom 1700-talets svenska herrnhutism*. Svenska historikermötet i Uppsala 2005. www.hist.uu.se/historikermote05/program/Politik/B52_Ohrberg.pdf

Personliga referenser:

Kalju Kukk, Estland, pens. kyrkoherde, aktiv inom den lokala brödraförsamlingen i Rapla.
 Författarens egen kontakt med herrnhutarkretsar (Vennastekogudus) i Estland